

Examen HAVO

2024

tijdvak 1
woensdag 15 mei
13.30 - 16.30 uur

economie

Dit examen bestaat uit 30 vragen.

Voor dit examen zijn maximaal 58 punten te behalen.

Voor elk vraagnummer staat hoeveel punten met een goed antwoord behaald kunnen worden.

Als bij een vraag een verklaring, uitleg of berekening gevraagd wordt, worden aan het antwoord geen punten toegekend als deze verklaring, uitleg of berekening ontbreekt.

Geef niet meer antwoorden (redenen, voorbeelden e.d.) dan er worden gevraagd. Als er bijvoorbeeld twee redenen worden gevraagd en je geeft meer dan twee redenen, dan worden alleen de eerste twee in de beoordeling meegeteld.

Opgave 1 Een nieuwe cao

Uit een krant, januari 2020:

Het gaat economisch goed in Nederland. De overgrote meerderheid van de bedrijven presenteert goede winstcijfers. De landelijke supermarktketens onderhandelen met de vakbonden over een nieuwe collectieve arbeidsovereenkomst (cao). De vakbonden eisen 3,5% loonsverhoging op het jaarsalaris, met een minimale stijging van € 1.000.

- 2p 1 Leg uit dat er sprake is van nivelleren, als de looneis van de vakbond wordt ingewilligd.

Els Middelkoop is medewerker van een supermarkt. Ze leest in de krant over de looneis van de vakbond. Els verdiende in 2019 een jaarsalaris van € 24.998,- en is benieuwd naar wat dit in 2020 voor haar zou betekenen.

- 3p 2 *Gebruik het krantenbericht en bron 1.*
Bereken de koopkrachtverbetering van Els Middelkoop in 2020, indien de looneis van de vakbond wordt gerealiseerd. Geef je antwoord op 1 decimaal nauwkeurig.

Barbara Berends is onderhandelaar van de supermarktketens, en Jacco Jansen is onderhandelaar van de vakbond. Samen bespreken zij de consequenties van de loonstijging die door de vakbond geëist is. De onderhandelaar van de werkgever vindt de looneis te hoog.

Barbara Berends: "U moet zich realiseren dat een loonkostenstijging van 3,5% binnen ons bedrijf, waar de loonkosten 40% van de totale kosten uitmaken, zal leiden tot een productiekostenstijging van 1,4%. De supermarktketens kunnen deze hoge looneis niet betalen."

Jacco Jansen reageert met de volgende uitspraken:

- 1 U spreekt over de nominale productiekostenstijging, maar de reële productiekostenstijging is lager.
- 2 Bovendien leidt de gestegen arbeidsproductiviteit tot lagere productiekosten.
- 3 En u moet zich realiseren dat de omzet bij supermarkten toch zal stijgen, aangezien is gebleken dat de vraag naar goederen uit de supermarkt prijsinelastisch is.

Gebruik uitspraak 1 en bron 1.

- 2p **3** Bereken de reële productiekostenstijging bij een nominale loonkostenstijging van 3,5% als de loonkosten 40% van de totale kosten uitmaken.

Gebruik uitspraak 2.

- 2p **4** Leg uit dat een stijging van de arbeidsproductiviteit leidt tot lagere productiekosten.

Gebruik uitspraak 3.

- 2p **5** Leg uit dat de prijsstijging van de goederen uit de supermarkt leidt tot een stijging van de omzet.

Na intensieve onderhandelingen gaan de supermarktketens akkoord met de looneis van de vakbond. De nieuwe cao geldt voor alle werknemers.

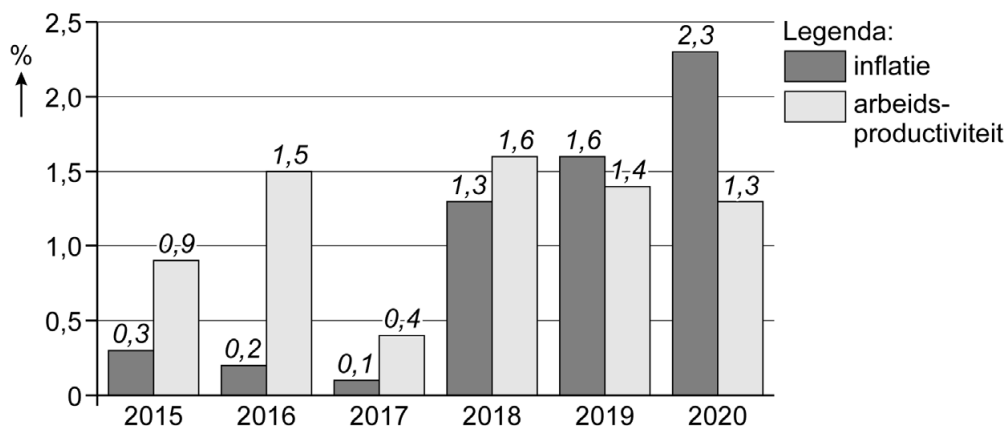
Gebruik bron 2.

- 2p **6** Leg uit dat er in toenemende mate sprake is van meeliftgedrag bij de cao-onderhandelingen.

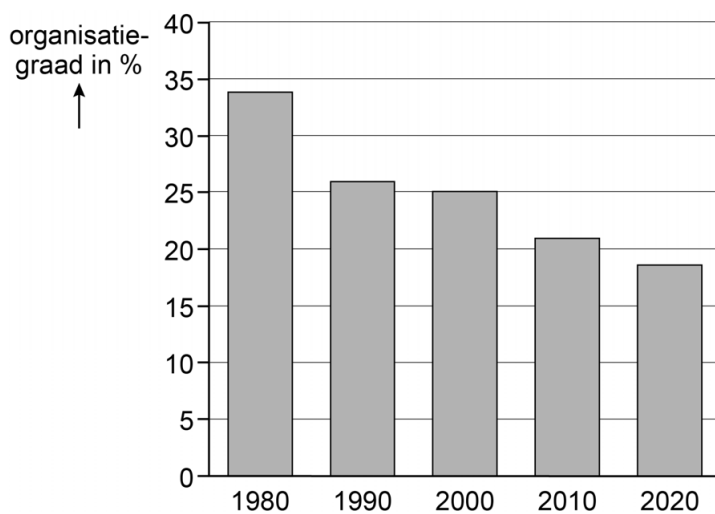
Opgave 1 Een nieuwe cao

De gegevens bij deze opgave zijn representatief voor de supermarktbranche.

Bron 1 Jaarlijkse ontwikkeling van de inflatie en de arbeidsproductiviteit (procentuele verandering ten opzichte van het voorgaande jaar)

Bron 2 Percentage werknemers dat georganiseerd is via een vakbond

Opgave 2 Speedpedelec

Een speedpedelec is een variant van de elektrische fiets die tot 45 kilometer per uur kan rijden. Bestuurders van speedpedelecs zijn verplicht om een helm te dragen.

- 1p 7 Is een helm een substitutiegoed of een complementair goed van de speedpedelec? Geef een argument voor je keuze.

De drie grootste aanbieders van speedpedelecs hebben gezamenlijk 70% van de markt van speedpedelecs in handen. Iedere aanbieder heeft binnen het assortiment keuzemogelijkheden, zoals design, vermogen en sterkte van de accu.

Sprinter is een van de aanbieders van speedpedelecs. Over type Sprinter4 zijn de volgende gegevens bekend:

Marginale kosten (MK) € 3.500
Totale constante kosten (TCK) € 1.000.000

- 2p 8 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- De marktform van de markt van speedpedelecs wordt ...(1)... genoemd.
  - Een speedpedelec is een ...(2)... goed.
  - Bij type Sprinter4 is sprake van ...(3)... variabele kosten.

Kies uit:

bij (1) volkomen concurrentie / monopolistische concurrentie / oligopolie

bij (2) homogeen / heterogeen

bij (3) proportioneel / progressief / degressief

Gebruik bron 1.

- 2p 9 Welk vlak geeft de totale winst van Sprinter weer, als het bedrijf streeft naar maximale omzet? Noteer de letters van de hoekpunten van het vlak en leg je keuze uit.

Sprinter heeft een nieuwe zakelijke klant gevonden. Het Nederlandse accountantskantoor Snel krijgt van het internationale moederbedrijf een budget van € 6.000 per medewerker, om voor alle 100 medewerkers speedpedelecs Sprinter4 aan te schaffen. Het moederbedrijf van Snel heeft de spelregels bepaald:

- Snel doet een prijsvoorstel aan Sprinter voor levering van 100 stuks Sprinter4. Dat voorstel kan € 6.000 per speedpedelec zijn, maar het kan ook een lager bedrag zijn.
- Als Sprinter het voorstel accepteert, dan ontvangt Sprinter de afgesproken prijs en ontvangt Snel het verschil tussen € 6.000 en de afgesproken prijs.
- Als Sprinter het voorstel weigert, dan ontvangen beide bedrijven niets. Sprinter wil minimaal € 3.500 ontvangen voor type Sprinter4.

Gebruik bron 1.

2p 10 Leg uit dat Sprinter minimaal € 3.500 wil ontvangen voor type Sprinter4.

De hiervoor vermelde spelregels voldoen aan de kenmerken van een ultimatumspel.

2p 11 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst over de kenmerken van het ultimatumspel.

- Het ultimatumspel is een ...(1)... spel.
- Het spel kent ...(2)... spelers.
- De ...(3)... doet een voorstel om een geldbedrag te verdelen.
- De ...(4)... kiest vervolgens tussen het voorstel accepteren of weigeren.
- Als de tweede speler ...(5)... dan ontvangen beide het overeengekomen deel.

Kies uit:

bij (1) sequentieel / simultaan

bij (2) twee / drie

bij (3) aanbieder / respondent

bij (4) aanbieder / respondent

bij (5) accepteert / weigert

In bron 2 staan drie keuzeopties van het spel beschreven in een beslisboom. De uitkomsten geven de verdeling van het restbedrag na aftrek van de variabele productiekosten.

Gebruik bron 2.

2p 12 Welke bedragen moeten op plaats (1) en (2) in de beslisboom staan? Leg je keuze uit.

Gebruik bron 2.

2p 13 Leg uit welke van de drie verdelingen uit bron 2 tot stand zal komen, als Sprinter en Snel streven naar een zo hoog mogelijke eigen opbrengst in euro's.

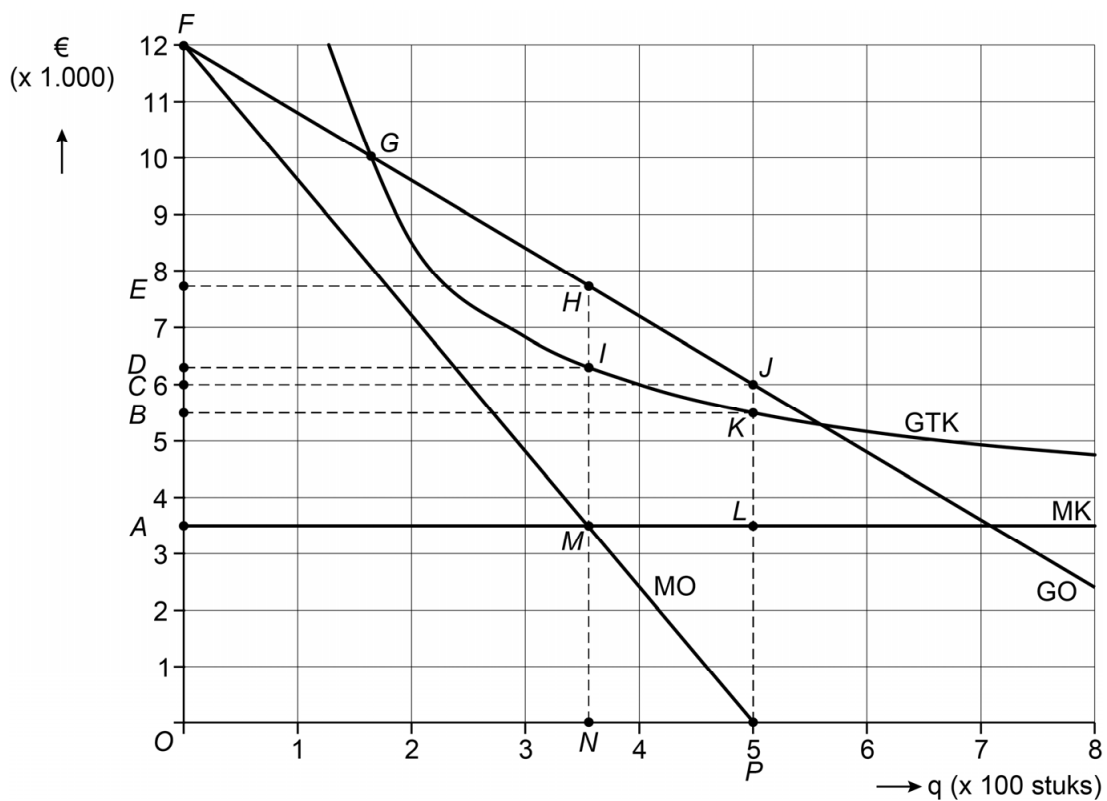
De directie van Snel wil Sprinter een prijsvoorstel doen van € 3.700 per speedpedelec. Een deskundige op het gebied van ultimatumspellen waarschuwt: "Snel kan beter een hoger bod doen aan Sprinter, want de praktijk leert dat zo'n laag bod toch vaak geweigerd wordt, ondanks dat beide bedrijven dan niets ontvangen."

Gebruik de uitspraak van de deskundige.

1p 14 Geef een reden waarom Sprinter het prijsvoorstel zou willen weigeren.

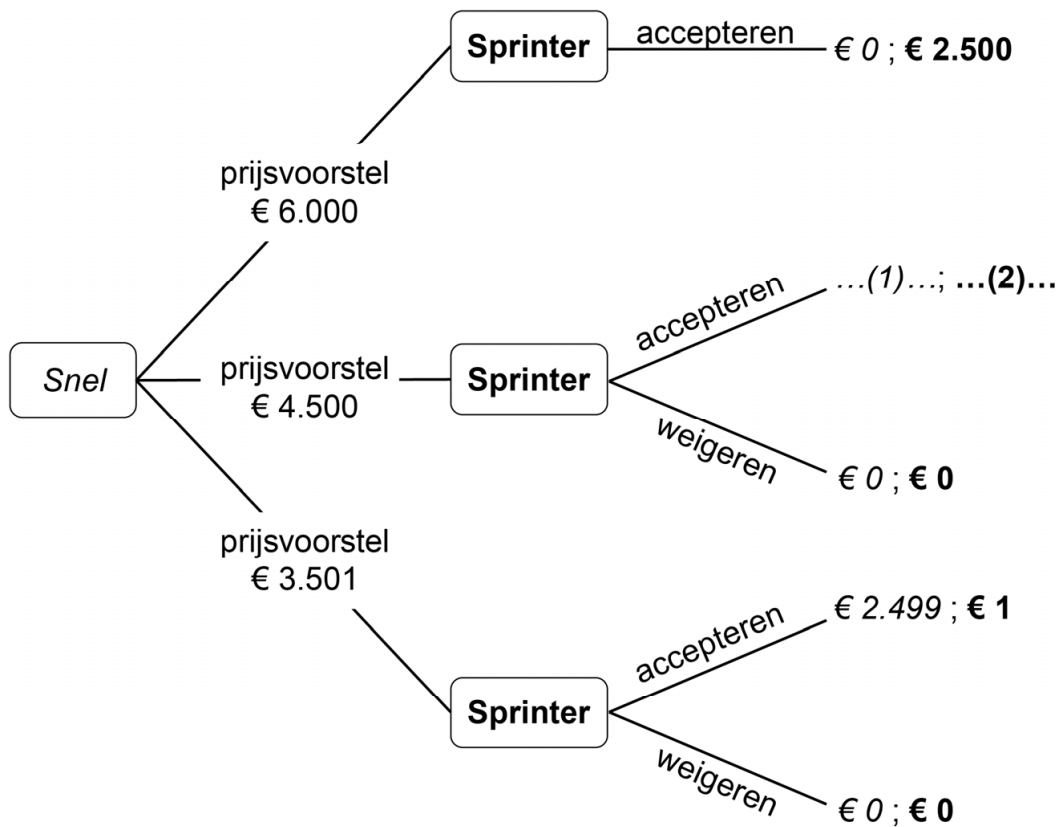
Opgave 2 Speedpedelec

Bron 1 Kosten en opbrengsten voor speedpedelecs Sprinter4

- GTK = gemiddelde totale kosten
GO = gemiddelde opbrengst
MO = marginale opbrengst
MK = marginale kosten

Bron 2 Beslisboom prijsvoorstel Snel aan Sprinter

De opbrengsten rechts in de spelboom geven de verdeling van het restbedrag na aftrek van de variabele productiekosten.

Opgave 3 Een valse start

Uit een krant:

De huizenprijzen zijn in 2021 op een hoogtepunt na een lange periode van sterke prijsstijgingen. Nieuwkomers op de woningmarkt, ook wel starters genoemd, hebben nog geen vermogen opgebouwd en moeten de aankoop van een woning volledig financieren met een lening. Starters met een modaal inkomen kiezen er vaak voor om eerst een woning in de vrije sector te huren, voordat ze besluiten om een woning te kopen. In de vrije sector van de huurwoningenmarkt geldt geen maximale huurprijs. De woonlasten van deze huurders zijn doorgaans hoger dan de woonlasten van kopers van een vergelijkbare woning. Daarnaast groeit het vermogen van huurders niet mee met de stijging van de huizenprijzen. Hierdoor ontstaat een groeiende vermogensongelijkheid tussen kopers en huurders. Dat zorgt ervoor dat een toekomstige stap van huur naar koop alleen maar lastiger wordt.

- 2p 15 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
- Op de woningmarkt zijn veel individuele vragers en aanbieders actief. De aangeboden woningen zijn ...(1)... goederen. De woningmarkt kan daarom het best worden omschreven als ...(2)....
  - De inkomenselasticiteit van de vraag naar huurwoningen in de vrije sector is voor starters op de Nederlandse woningmarkt gelijk aan $-0,5$. Dit betekent dat starters een huurwoning als een ...(3)... goed beschouwen.

Kies uit:

bij (1) heterogene / homogene

bij (2) monopolistische concurrentie / oligopolie / volkomen concurrentie

bij (3) inferieur / luxe / primair

- 2p 16 Leg uit dat starters in een laagconjunctuur een voorkeur hebben voor huren boven kopen en lenen.

Woningbezitters mogen de betaalde hypotheekrente aftrekken van de inkomstenbelasting. Dit belastingvoordeel bevordert eigenwoningbezit, en belemmert een goed functionerende verhuurmarkt. De overheid wil een evenwichtige woningmarkt bevorderen, en past daarom de tarieven van de hypotheekrenteaftrek aan. Zo wordt het marginale belastingtarief waartegen de hypotheekrente maximaal kan worden afgetrokken geleidelijk afgebouwd van 49,50% naar 37,05%.

belastbaar inkomen	marginaal tarief hypotheekrenteaftrek	
	nu	na afbouw
€ 0 - € 69.398	37,05%	37,05%
€ 69.399 en hoger	49,50%	37,05%

Een econoom doet naar aanleiding van de tariefaanpassing twee uitspraken:

Uitspraak 1: "Door de tariefaanpassing wordt de secundaire inkomensverdeling gelijkjer."

Uitspraak 2: "Op de lange termijn kan de tariefaanpassing bijdragen aan de betaalbaarheid van koopwoningen."

Gebruik bovenstaande tekst en uitspraak 1 van de econoom.

- 2p 17 Leg uit dat de tariefaanpassing leidt tot een gelijkere secundaire inkomensverdeling binnen de groep van woningbezitters.

Gebruik uitspraak 2 van de econoom.

- 2p 18 Leg uit dat de tariefaanpassing via de vraagzijde van de woningmarkt kan leiden tot een daling van de verkoopprijs van koopwoningen.

Opgave 4 Pensioenuitkeringen

Uit een krant:

Het pensioenfonds ABP behaalde in augustus een beleggingswinst van € 5 miljard uit onder meer aandelen, vastgoed en obligaties. Daardoor had het fonds eind augustus € 456 miljard in de pensioenkas. De huidige waarde van de toekomstige verplichtingen van het ABP groeide echter veel harder.

Bij het ABP daalde de dekkingsgraad¹⁾ in augustus van 94 naar 89 procent. Dat betekent dat het ABP te weinig vermogen heeft om de toekomstige uitkeringen te kunnen uitbetalen. De Nederlandsche Bank (DNB) is de toezichhouder op de pensioenfonds en berekent de huidige waarde van de toekomstige verplichtingen op basis van de rentestand.

$$1) \text{ dekkingsgraad} = \frac{\text{huidige vermogen pensioenfonds}}{\text{huidige waarde toekomstige verplichtingen pensioenfonds}} \times 100\%$$

Gebruik het krantenbericht.

- 2p 19 Bereken het bedrag in euro's dat het ABP eind augustus tekort komt om de toekomstige uitkeringen te kunnen betalen.

Gebruik het krantenbericht.

- 2p 20 Maak van onderstaande zinnen een economisch juiste tekst.
Het pensioenfonds ABP financiert de pensioenen volgens het ...**(1)**....
Doordat de rente is ...**(2)**..., groeide de huidige waarde van de toekomstige verplichtingen en daalde de dekkingsgraad. Om de dekkingsgraad te verhogen, kunnen pensioenpremies worden ...**(3)**....
Kies uit:

bij (1) omslagstelsel / kapitaaldekkingstelsel

bij (2) gestegen / gedaald

bij (3) verhoogd / verlaagd

Als gevolg van de lage dekkingsgraad is de kans groot dat de huidige en toekomstige pensioenuitkeringen moeten worden verlaagd.

- 1p 21 Geef een verklaring dat verlaging van de pensioenuitkeringen de bestedingen van ouderen kan verlagen.
- 2p 22 Leg uit dat verlaging van de pensioenuitkeringen kan leiden tot afname van de huidige bestedingen van de werkzame beroepsbevolking.
- 2p 23 Leg uit dat **uitstel** van verlaging van pensioenuitkeringen kan leiden tot afname van de huidige bestedingen.

- 2p **24** Leg uit dat uitstel van de verlaging van pensioenuitkeringen dwingt tot solidariteit tussen generaties.

Het huidige pensioenstelsel bestaat uit bedrijfspensioenen, die via het kapitaaldeckingsstelsel gefinancierd worden, en uit AOW-uitkeringen, die via het omslagstelsel gefinancierd worden. In periodes van lage rente verslechtert de betaalbaarheid van het kapitaaldeckingsstelsel.

- 2p **25** Leg uit dat een lage rente de betaalbaarheid van het kapitaaldeckingsstelsel onder druk zet.

Opgave 5 Toerisme

De wereldbevolking blijft groeien. Bovendien zijn er, mede door lagere prijzen, steeds meer mensen in staat om vaker en langer te reizen. De bestedingen in de sector toerisme nemen daardoor wereldwijd toe. Ook in Nederland leveren hogere bestedingen in deze sector in toenemende mate een bijdrage aan het bruto binnenlands product (bbp) en de werkgelegenheid. Driekwart van de bestedingen in de sector toerisme is te danken aan de bestedingen van buitenlandse toeristen in Nederland.

- 2p **26** Zijn de bestedingen van buitenlandse toeristen voor de Nederlandse economie in Nederland een vorm van import, van export of geen van beide? Leg je keuze uit.
- 2p **27** Maak onderstaande redenering economisch juist:
De bruto toegevoegde waarde van de Nederlandse bedrijven in de toeristische sector kan worden berekend door te kijken naar het verschil tussen de omzet en de waarde van de ... (1)....
Het bbp van een land bestaat uit de toegevoegde waarde van de bedrijven en de toegevoegde waarde van ... (2).... De laatste is gelijk aan ... (3)....
Kies uit:
bij (1) ingekochte hulp- en grondstoffen / investeringen / primaire inkomens
bij (2) het buitenland / de overheid
bij (3) de ambtenarensalarissen / het saldo van de primaire inkomens uit het buitenland

Bron 1 laat de werkgelegenheid in de sector toerisme zien, zowel in aantal personen als in arbeidsjaren. Beide indicatoren zijn toegenomen als gevolg van de toegenomen bestedingen in de sector. Ook wordt er minder in deeltijd gewerkt.

Gebruik bron 1.

- 2p **28** Toon met een berekening aan dat werknemers in de sector toerisme tussen 2014 en 2017 gemiddeld minder in deeltijd zijn gaan werken.

Op plekken in Nederland waar het toerisme zich vooral concentreert, treden negatieve externe effecten op.

- 2p **29** Leg uit dat een concentratie van toerisme op bepaalde plekken in Nederland kan leiden tot negatieve externe effecten.

Adviesbureau De Toerist heeft onderzocht hoe het toerisme beter kan worden gespreid over het hele land. Het blijkt dat buitenlandse toeristen in Nederland relatief weinig met het openbaar vervoer reizen. Het adviesbureau pleit ervoor om buitenlandse toeristen via prijsdiscriminatie aan te zetten tot meer gebruik van het openbaar vervoer.

- 2p **30** Leg uit dat het toepassen van prijsdiscriminatie in het openbaar vervoer ertoe kan leiden dat het groen bbp stijgt.

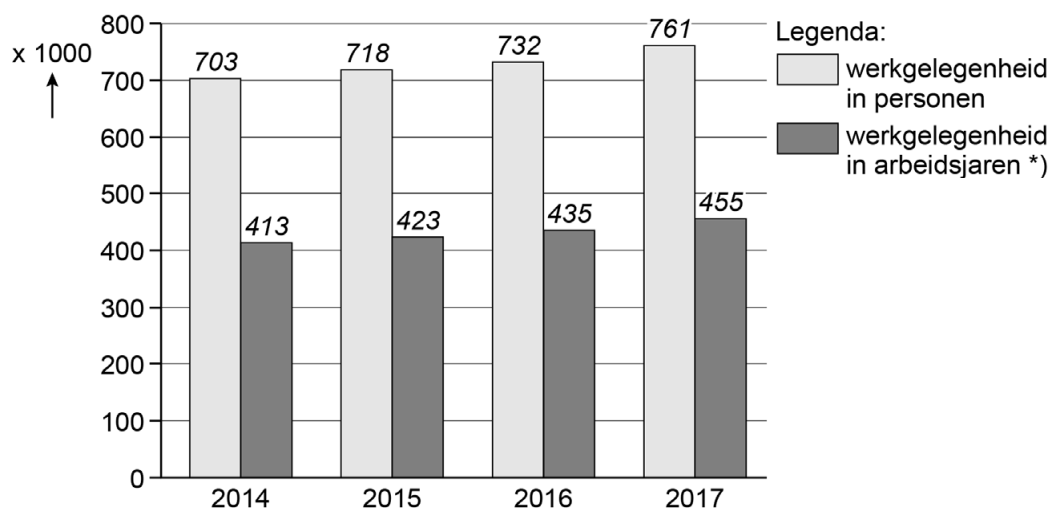

Bronvermelding

Een opsomming van de in dit examen gebruikte bronnen, zoals teksten en afbeeldingen, is te vinden in het bij dit examen behorende correctievoorschrift.

Opgave 5 Toerisme

Bron 1 Werkgelegenheid in de sector toerisme 2014 - 2017

*) Een arbeidsjaar is een maatstaf voor het arbeidsvolume. Dit wordt berekend door alle banen (voltijd en deeltijd) om te rekenen naar voltijdbanen. Bijvoorbeeld: twee halve banen (allebei 50% van een volledige baan), leveren samen 1 arbeidsjaar op.